

Клименко С.В., доцент кафедри цивільних та кримінально-правових дисциплін УДУФМТ

ЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ «ЖИТЛО», «МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ» ТА «МІСЦЕ ПЕРЕБУВАННЯ» ДЛЯ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ЗА УЧАСТЮ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

На підставі дослідження положень актів чинного законодавства аналізуються визначення та критерії розмежування понять «житло», «місце проживання», «місце перебування» фізичної особи.

Ключові слова: житло, місце проживання, місце перебування, фізична особа.

Літ. 14

Клименко С.В., доцент кафедри гражданских и уголовно-правовых дисциплин УГУФМТ

ЗНАЧЕНИЕ ПОНЯТИЙ «ЖИЛЬЕ», «МЕСТО ЖИТЕЛЬСТВА» И «МЕСТО ПРЕБЫВАНИЯ» ДЛЯ РЕГУЛИРОВАНИЯ ОТНОШЕНИЙ С УЧАСТИЕМ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ

На основании исследования положений актов действующего законодательства анализируются определения и критерии разграничения понятий «жилье», «место жительства», «место пребывания» физического лица.

Ключевые слова: жилье, место жительства, место пребывания, физическое лицо.

Klimenko S.V., assistant professor of civil and criminal law courses USUFIT

MEANING OF "HOME", "RESIDENCE" AND "HOMEBOUND" TO REGULATE RELATIONS WITH INDIVIDUALS

On the basis of the research of the provisions of current legislation, the definitions and criteria for the distinction between "dwelling", "residence" and "location of an individual" are being analyzed in the article.

Keywords: housing, residence, place of residence, the individual.

Постановка проблеми та актуальність. Істотне значення для здійснення та захисту прав фізичної особи має визначення понять, що являють собою комплекс правових ознак, за допомогою яких фізична особа виокремлюється як учасник правовідносин. Оскільки в ЦК України та інших актах законодавства поруч з поняттям «місце проживання» фізичної особи застосовуються й такі як «місце перебування» та «житло» фізичної особи, необхідно визначити не тільки їх сутність, але і встановити значення та особливості застосування для регулювання та забезпечення стабільності цивільних відносин.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемні питання правової сутності понять, пов'язаних з визначенням особливостей засобів індивідуалізації фізичної особи розглядалися у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних спеціалістів: І.А. Бірюкова, Є.М. Ворожейкіна, В.С. Гопанчука, І.В. Жилінкової, Ю.О. Заїки, О.О. Кармази, З.В. Ромовської, М.О. Стефанчука, Р.О. Стефанчука та багатьох інших вчених. Науковий інтерес до них обумовлюється тим, що вони виступають важливими факторами характеристики фізичної особи як учасника цивільних правовідносин. Традиційно з місцем проживання та перебування фізичної особи пов'язуються цивільно-правові наслідки, які характеризують динаміку правовідносин щодо виконання зобов'язань, відкриття спадщини, охорони майна померлої особи, тому ЦК України містить низку положень щодо визначення засобів індивідуалізації фізичної особи, які мають принципове значення для формування відповідного галузевого та міжгалузевого категоріального апарату. Проте, останні зміни до вітчизняних актів законодавства свідчать про суперечливі підходи до визначення змісту засобів ідентифікації фізичної особи, що породжує підстави для неоднозначних тлумачень і роз'яснень при застосуванні правових норм.

Мета та завдання статті. Дослідити сутність понять «житло», «місце проживання» та «місце перебування» фізичної особи на підставі аналізу положень актів вітчизняного законодавства та інших іноземних держав і визначити підстави та критерії їх застосування при регулюванні цивільних відносин.

Виклад основного матеріалу. Вступаючи у цивільні відносини людина набуває статусу фізичної особи, при цьому відбувається її індивідуалізація визначенням імені, місця проживання, обсягу дієздатності. Принципові положення щодо визначення місця проживання фізичної особи визначені у ст.33 Конституції України, яка гарантує кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, свободу пересування та вільний вибір місця проживання. На підставі цього місце проживання фізичної особи набуває особливого значення і виступає не тільки як засіб виокремлення серед інших відповідного учасника цивільних правовідносин, а і як складова підстав встановлення відносно фізичної особи таких важливих юридичних фактів, як визнання безвісно відсутньою, оголошення померлою, встановлення опіки та піклування, для захисту цивільних прав та інтересів, відкриття спадщини, визначення підсудності. Як зазначає О.О. Кармаза, місце проживання фізичної особи також має істотне значення для настання юридичних фактів, які є підставою для виникнення, зміни чи припинення житлових відносин [1, с. 82].

Засоби індивідуалізації фізичних та юридичних осіб суттєво відрізняються, адже вони мають приватний характер, тому справедливо відмічається, що жоден із суб'єктів публічного права не визначає місця проживання, оскільки при виборі місця проживання виявляється воля особи [2, с. 185-186]. При характеристиці місця проживання фізичної особи враховується наявність чи відсутність відповідного місця, що здатне забезпечити необхідне підтримування функцій живого організму, гарантувати безпеку, спокій і наявність особистого простору, тому його визначення відбувається за встановленими правовими ознаками, що відіграють вагомий роль у реалізації правосуб'єктності суб'єкта. Тим не менш, аналіз законодавчого закріплення даного поняття свідчить про різний зміст правових ознак об'єкта, на відповідних етапах регулювання цивільних відносин. У ст. 11 ЦК УРСР 1922 р. було встановлено, що місцем проживання є «те місце, де особа через свою працю, постійні заняття або знаходження свого майна має постійну або переважну осілість», тобто в основу покладалась ознака, що пов'язували особу із способом життя, а за ст. 17 ЦК України 1963 року місце проживання визначалось вже як «те місце, де громадянин постійно або переважно проживає» [3]. Така регламентація не потребує переліку об'єктів можливого проживання фізичної особи, оскільки базується на прив'язці до місця фактичного знаходження особи, наявність якого обумовлює можливість існування особи як члена суспільства.

Зазначені критерії місця проживання закріплені і у ст. 20 ЦК Російської Федерації, яка визначає місце проживання як місце, де громадянин постійно або переважно проживає [4], аналогічна норма – ст. 19 ЦК Республіки Білорусь містить додаткові ознаки, оскільки встановлює, що місцем проживання громадянина визнається місце його знаходження (адреса) житлового приміщення, право володіння, розпорядження та (або) користування яким виник-

ло у нього на підставах, що встановлені законодавчими актами, або населений пункт, де цей громадянин постійно чи переважно проживає. У разі відсутності такого місця воно може визначатись за місцем знаходження майна особи [5]. Вочевидь, що вирішальними складовими характеристики місця проживання виступає просторовий критерій та часові межі проживання, тому відсутній перелік об'єктів, що відповідають цим ознакам.

Зовсім по-іншому визначається місце проживання фізичної особи у ч.1 ст. 29 ЦК України. Це – житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо) у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово [6]. Враховуючи те, що відповідно до ст. 379 ЦК України зазначені об'єкти є житлом фізичної особи, можна припустити, що місцем проживання фізичної особи є житло, хоча при характеристиці місця проживання не використовується така ознака, як призначення для проживання. Таким чином, місцем проживання фізичної особи виступають такі об'єкти, що відповідають видовій характеристиці житла, як об'єкта права власності, та інші об'єкти, придатні для проживання фізичної особи – гуртожиток, готель тощо. Водночас для характеристики місця проживання встановлюється й часовий критерій, оскільки визначається, що проживання може мати постійний, переважний або тимчасовий характер.

Внаслідок такої регламентації можливі різні тлумачення поняття «місце проживання», яке тісно пов'язане з «місцем перебування» фізичної особи та застосовується для встановлення юридичних фактів, що фіксують динаміку правовідносин за участю фізичної особи – при визнанні фізичної особи безвісно відсутньою або при оголошенні її померлою. ЦК України не визначає поняття «місце перебування» фізичної особи, однак воно розкривається у інших нормативних актах.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» місцем проживання фізичної особи є адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком понад шість місяців на рік, місцем перебування – адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком менше шести місяців на рік [7]. Отже переважне значення надається просторовому критерію для визначення об'єкту, який має такі специфічні характеристики як географічне розташування, тому потребує спеціальних засобів ідентифікації за назвою та територіальними межами – область, район, місто, район у місті, селище, село. Строк стає факультативним критерієм, що характеризує часові орієнтири проживання, його значення посилюється вимогою ст. 6 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», відповідно до якої громадянин України, а також іноземець чи особа без громадянства, які постійно або тимчасово проживають в Україні, зобов'язані протягом десяти днів після прибуття до нового місця проживання зареєструвати місце проживання, а у ст. 3 визначається, що реєстрація – внесення інформації до Єдиного державного демографічного реєстру про місце проживання або місце перебування особи із зазначенням адреси, за якою з нею може вестись офіційне листування або вручення офіційної кореспонденції.

Таким чином критерієм для визначення місця проживання або перебування особи виступає не лише об'єкт цивільних прав, оскільки до уваги береться строк знаходження у певному місці, що має територіальне розташування та відповідне публічне значення. При такому правовому регулюванні відносин, на думку Р.О. Стефанчука, поняття «місце проживання фізичної особи» набуває приватноправового та публічно-правового розуміння [8, с. 72]. Перше має підставою положення ст. 29 ЦК України, а друге – Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні». Отже при регулюванні правовідносин, які мають значення для забезпечення життєдіяльності людини як громадянина чи фізичної особи, визнається можливість використання однакових за значенням для людини та суспільства понять, які мають відмінності у регламентації в залежності від сфери застосування – закріплені у різних актах законодавства, які є джерелами публічного чи приватного права.

Оскільки належне здійснення суб'єктивних прав та виконання обов'язків вимагає чітко визначити суб'єктний склад учасників правовідносин, факт відсутності відомостей про місце перебування фізичної особи в місці її постійного проживання має правові наслідки, регламентовані у ст. ст. 43, 46 ЦК України. Виходячи з того, що зазначені норми встановлюють

строки, визначені відповідно одним та трьома роками, не потребує з'ясування мінімальний час фактичного знаходження фізичної особи у місці перебування для визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою тому, що людина може постійно пересуватись, змінюючи місце свого перебування. Із змісту ч.1 ст.43 та ч.1 ст.46 ЦК України можна дійти висновку, що визначальним є відсутність відомостей про місце перебування фізичної особи протягом встановленої часової межі, тому не виключено знаходження як у одному, так і у декількох місцях перебування строком до шести місяців. Таким чином відсутність фізичної особи у місці постійного проживання більше шести місяців може свідчити про появу ще одного місця проживання у відповідності до ч. 5 ст. 29 ЦК України, що ускладнює застосування положень ст. ст. 43, 46 ЦК України. Оскільки при наявності декількох місць проживання фізична особа має змогу знаходитись у певному місці постійно, переважно або тимчасово, доцільно враховувати факт реєстрації певного місця постійного проживання.

Виходячи з того, що в основу визначення «місце проживання» покладено поняття «житло», його визначальною ознакою, відповідно до ч. 1 ст. 29 ЦК України, є придатність для проживання. Таким чином місцем проживання може бути житло та будь-який об'єкт, навіть не призначений для проживання у ньому людини, тобто «місце проживання», крім житла, охоплює й інші об'єкти, тому поділяємо думку З. В. Ромовської, що «місце проживання це, насамперед, помешкання (будинки, квартири, кімнати) або інше приміщення: сиротинець, школа-інтернат, будинок для осіб старшого віку, у відповідному населеному пункті, у якому особа проживає» [9, с. 269]. Автор визнає, що місцем перебування слід вважати військову частину, лікарню, слідчий ізолятор, місця позбавлення волі, але з врахуванням часового критерію, що застосовується нормами публічного права, такий перелік буде виглядати досить умовним, адже особа може бути позбавленою волі на строк, що перевищує шість місяців, а у психіатричній лікарні пацієнт може перебувати до одужання. Таким чином місцем перебування може бути як місце проживання, так і інші об'єкти, в яких протягом визначених часових меж може знаходитись фізична особа.

Зазвичай місцем проживання фізичної особи є житло, тобто об'єкти права власності, що визначаються ст. 379 ЦК України. Істотними ознаками житла є призначення – для постійного проживання фізичної особи об'єкта, право власності на який зареєстроване відповідно до діючого законодавства. Тому під житлом фізичної особи необхідно розуміти призначене для постійного проживання фізичної особи нерухоме майно (житловий будинок, квартира, кімната у комунальній квартирі), право власності на яке зареєстроване у встановленому законом порядку. Житло може бути як місцем проживання, так і місцем перебування фізичної особи.

Законодавством України встановлено соціальний захист для категорії осіб, що не мають житла, через що існують відповідні особливості їх засобів ідентифікації як учасників правовідносин. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» соціальне становище людини, зумовлене відсутністю в неї будь-якого житла, призначеного та придатного для проживання, визначають як бездомність [10]. До бездомних осіб належать безпритульні особи, безпритульні діти та особи, які мають притулок. Безпритульною особою вважається повнолітня особа, яка проживає на вулиці, в парках, підвалах, під'їздах будинків, на горищах, об'єктах незавершеного будівництва, в інших місцях, непризначених та непридатних для проживання, у тому числі жилих приміщеннях, що перебувають в аварійному стані. Безпритульними дітьми вважаються діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади.

Відповідно до Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» такі особи вважаються громадянами без визначеного місця проживання [11], тому місцем проживання бездомної особи визнається адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає понад шість місяців, що фактично окреслює і відповідне коло учасників правовідносин держава – громадянин, який потребує захисту через бездомність. З метою запобігання бездомності і безпритульності держава встановлює систему засобів соціального захисту та реінтеграції бездомних осіб, що спрямовані на забезпечення можливості використовувати для перебування відповідні об'єкти, які дозволяють гідно існувати у суспільстві. У відповідності до ст. 19 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» закладами соціального

захисту для бездомних осіб і безпритульних дітей є: будинок нічного перебування; центр реінтеграції бездомних осіб; соціальний готель; інші заклади, що надають послуги бездомним особам. Закладами соціального захисту для безпритульних дітей є: притулок для дітей служби у справах дітей; центр соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко). У відповідності до призначення такі заклади забезпечують проживання особи або її тимчасове перебування у відповідному об'єкті, що розташований на території певної адміністративно-територіальної одиниці, а його функціонування визначається загальними засадами соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей з метою правового регулювання суспільних відносин, які спрямовані на реалізацію прав і свобод, передбачених Конституцією та законодавством України. Отже, місцем перебування або проживання бездомної фізичної особи може бути заклад соціального захисту, діяльність якого спрямована на допомогу бездомним особам і безпритульним дітям, що знаходиться у відповідному населеному пункті.

Законодавчо закріплені обмеження щодо вільного вибору місця проживання фізичної особи полягають у звуженні сфери реалізації наданих правомочностей в залежності від місця розташування об'єкта для проживання, особливостей соціального статусу фізичної особи чи віку. Як зазначається у науковій літературі, необхідність встановлення обмежень, зокрема таких, що пов'язані з користуванням житлом, пов'язана передусім з захистом суспільних інтересів, прав співмешканців і збереженням житлового фонду [12, с. 20]. В залежності від вікових параметрів місцем проживання фізичної особи є: місце проживання батьків (усиновлювачів) або одного із них, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я; інше місце, встановлене за домовленістю дитини та визначеними особами. Визначення місця проживання фізичних осіб з частковою та неповною дієздатністю відбувається за згодою батьків на підставі власного волевиявлення дитини відповідно до відповідних положень актів законодавства.

Відповідно до ст. 13 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» вільний вибір місця проживання обмежується щодо осіб, які не досягли чотирнадцятирічного віку, що узгоджується з вимогами ст. 29 ЦК України, яка встановлює, що особа, яка досягла чотирнадцяти років, вільно обирає собі місце проживання, за винятком обмежень, які встановлені законом. Видається, що вибір обмежується можливістю самостійно визначити своє місце проживання – разом з батьком або з матір'ю в разі, якщо вони мешкають окремо, що і закріплено у ч. 3 ст. 160 СК України [13], тому дитина реалізує свою правосуб'єктність без згоди або дозволу з боку батьків, а її волевиявленням є результативний висновок щодо обрання місця проживання, в основі якого власний розсуд особи з неповною цивільною дієздатністю. Таким чином місцем проживання дитини, що досягла чотирнадцяти років, є: місце проживання її батьків або одного із батьків за її вибором (якщо батьки проживають окремо), при цьому розумним критерієм для схвалення вибору дитини повинно стати її належне матеріальне забезпечення та можливість задоволення потреб духовного розвитку. Незважаючи на досить широке коло можливостей, встановлених для осіб з неповною цивільною дієздатністю, така особа продовжує бути суб'єктом виховання, що передбачає участь у цьому процесі інших осіб, тому її самостійне проживання видається неможливим.

На думку Є.М. Ворожейкіна, самостійне проживання дитини можливе в разі здійснення права на навчання або роботу, тому він запропонував доповнення актів сімейного законодавства визначенням про те, що у таких випадках діти за згодою батьків можуть проживати окремо від них [14, с. 197]. Відповідно до ст. 35 ЦК України фізичній особі, що досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також записана матір'ю або батьком дитини, може бути надана повна цивільна дієздатність за заявою заінтересованої особи за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а при її відсутності в судовому порядку. Оскільки повна цивільна дієздатність поширюється на усі цивільні права та обов'язки фізичної особи, дія обмежень щодо вільного вибору місця проживання припиняється винесенням відповідного рішення органом опіки та піклування, тому згода на самостійне визначення місця проживання непотрібна.

При визначенні місця проживання фізичної особи віком від десяти до чотирнадцяти років враховується взаємна згода цієї дитини та батьків, усиновлювачів, опікуна чи організації, що виконує

функції опікуна відповідно до ч. 3 ст. 29 ЦК України. В разі виникнення спору інтереси дитини, що обумовлені реалізацією права на вільний вибір місця проживання, повинен захищати орган опіки і піклування шляхом звернення до суду, оскільки на підставі ст. 18 СК України учасники сімейних правовідносин набувають право на звернення до суду при досягненні чотирнадцяти років.

Висновки.

1. Поняття «місце проживання», що використовується у ЦК України, виступає засобом, який дозволяє виокремити та персоніфікувати фізичну особу як учасника правовідносин за допомогою характеристики об'єкту, який використовується для організації її власної життєдіяльності, оскільки призначений для задоволення житлової потреби.

2. Поняття «місце перебування» є місцем фактичного знаходження фізичної особи протягом визначеного строку, тобто об'єктом придатним для її проживання.

3. Враховуючи те, що житло може бути як місцем проживання, так і місцем перебування фізичної особи, пропонуємо викласти ст. 29 ЦК України у такій редакції:

«1. Місцем проживання фізичної особи є її житло або інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово».

Виходячи з того, що у ст. ст. 161, 167, 170 СК України передбачена можливість застосовувати в інтересах дітей такі заходи впливу, як передання або відібрання від осіб, з якими вони проживають, іншим особам, подальші дослідження у зазначеній царині доцільно спрямувати на визначення особливостей місця проживання та місця перебування неповнолітніх осіб, встановлених нормами цивільного та сімейного законодавства.

Література

1. Кармаза О.О. Концепції охорони та захисту житлових прав в Україні: матеріальний та процесуальний аспекти: монографія / О.О. Кармаза. – М.: Видавництво ПрАТ «Миронівська друкарня», 2013. – 400 с.
2. Бірюков І.А., Заїка Ю.О. Цивільне право України. Загальна частина. Навчальний посібник / К.: КНТ, 2006. – 480 с.
3. Цивільний кодекс Української РСР від 18.07.1963 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1963 р. – №30. – Ст. 463.
4. Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть первая от 30 ноября 1994г. N51-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://base.garant.ru/10164072/>
5. Гражданский кодекс Республики Беларусь от 28 октября 1998 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.kulichki.com/vip/gk/index.htm>.
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. №435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003 р. – №40. – Ст. 356.
7. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11 грудня 2003 року №1382-IV: станом на 20.11.2012 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – №15. – Ст. 232.
8. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. / За відповід. ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – Т. 1. – 832 с.
9. Зорислава Ромовська Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс. Підручник. – К.: Атіка, 2005 р. – 560 с.
10. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон України від 2 червня 2005 року №2623-IV: станом на 16.10.2012 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – №26. – Ст. 354.
11. Про житловий фонд соціального призначення: Закон України від 12 січня 2006 року №3334-IV: станом на 16.10.2012 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2006. – №19-20. – Ст. 159.
12. Івашова І. Законодавчі обмеження й обтяження права користування житлом // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – №8. – С. 20-23.
13. Сімейний кодекс України від 10.01.2002р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002р. – №21-22. – Ст. 135.
14. Ворожейкин Е. М. Семейные правоотношения в СССР. М.: «Юридическая литература», 2000р. – 336 с.

Стаття надійшла до редакції 09.04.2013